

STUDIA

Redactie door Valerie VRANCKEN

Registreren, corresponderen en bewaren

*Archiefvorming in stedelijke en familiale context in
de vroegmoderne tijd*

Offprint

BUYLAERT, Frederik (2026). “The Archival Turn” in de premoderne Lage Landen.

In Valerie VRANCKEN (red.), *Registreren, corresponderen en bewaren : Archiefvorming in stedelijke en familiale context in de vroegmoderne tijd* (Studia, 180, pp. 13–20). State Archives of Belgium.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20466501>

Registreren, corresponderen en bewaren

*Archiefvorming in stedelijke en familiale context in
de vroegmoderne tijd*

Acta van de studiedagen gehouden op 15 maart en 3 september 2019 te Leuven

Redactie door
Valerie VRANCKEN

Brussel
2026

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF
EN
RIJKSARCHIEF IN DE PROVINCIËN

STUDIA

180

© Rijksarchief in België, 2026
Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel (België)
<http://www.arch.be>

De digitale versie van deze publicatie wordt verspreid onder de
Creative Commons-licentie CC BY-NC-ND 4.0.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20465480>

ISBN 978 94 6391 634 9
D/2026/531/038
Publicatienummer : 6675

The Archival Turn in de premoderne Lage Landen

FREDERIK BUYLAERT

Historici zijn de gevangenen van de beschikbare bronnen die bewaard zijn uit het tijdperk dat ze bestuderen, zodat een belangrijk deel van het métier gevormd wordt door het aftasten van de muren van de gevangenis. Vanuit een internationaal perspectief zijn de premoderne Nederlanden vooral opvallend in dit verband omdat niet alleen omvangrijke archieven van vorstelijke en kerkelijke instellingen bewaard zijn, maar ook van vele grote en kleinere steden. In het licht van die vaststelling is het belangrijk dat met bundels zoals deze actief wordt gereflecteerd over de aard van archiefvorming. Voortbouwend op de intuïtieve inzichten van eerdere generaties historici en archivariissen heeft een nieuwe generatie onderzoekers bijzondere aandacht ontwikkeld voor de manier waarop de aard, inrichting, en belangen van een instelling vormgeven aan de schriftstukken die een instelling genereerde en bewaarde, evenals ook voor de manier waarop latere samenlevingen en instellingen die stukken behandelen. Belgische en Nederlandse archivariissen en historici zijn nauw betrokken bij deze trend. In deze inleidende bijdrage schets ik eerst de kerndefinities en de grote discussiepunten van de beweging, waarna ik vervolgens inga op de empirische dimensie van de *Archival Turn* in de Nederlanden: ook daar zijn enkele debatten aan te wijzen die bakens aanreiken voor verdere discussie en onderzoek.

Het aangewezen startpunt is uiteraard een definitie van de *Archival Turn* zelf. Het kerninzicht van deze ontwikkeling is vrij eenvoudig samen te vatten, namelijk dat archieven niet alleen een reservoir vormen van bronnen voor een brede waaier van studieobjecten, gaande van staatsvorming tot prostitutie, maar dat het archief ook een zelfstandig studieobject is. Deze claim gaat veel verder dan de gebruikelijke reflecties over de samenstelling van een archief en de mogelijkheden en beperkingen die het oplegt aan de 'gebruikers'. Iedereen die het archief zoekt naar informatie over een specifiek thema voelt al snel aan dat het onderzoek gevormd en vervormd wordt door de mate waarin relevante archiefbronnen bewaard zijn. Dat is een belangrijke vraag, omdat vervorming door preselectie van bronnen extreme dimensies heeft: de beste schatting in dit verband komt van Michael Clanchy, die overtuigend kon aantonen dat de bestaande archieven van de nochtans uitzonderlijk goed gedocumenteerde middeleeuwse staat in Engeland amper één procent vormen van alle ooit geproduceerde schriftstukken.¹

De *Archival Turn* borduurt verder op dit oude inzicht door te focussen op de vraag hoe die selectie en bewaring dan precies gebeurt, en welke maatschappelijke krachten bepalen wat wel en wat niet wordt overgeleverd voor latere historici. Dat is een intellectueel proces dat onvermijdelijk gepaard gaat met herinterpretatie van de schriftstukken: de gepercipieerde 'relevantie' van schriftstukken verglijdt geleidelijk aan van praktijkdocument voor betrokken archiefvormers tot 'bron' die bewaard wordt voor onderzoekers, en de concrete keuzes die dan worden gemaakt hangen onvermijdelijk samen met vragen zoals bijvoorbeeld wat relevante thema's zijn voor 'onderzoek': de historicus van staatsvorming heeft het geluk dat tijdgenoten dat al een belangrijke vraag vonden, zij het in heel

¹ CLANCHY M.T., *From Memory to Written Record. England, 1066-1307*, Londen, 1979.

andere bewoordingen, terwijl de historicus van prostitutie de pech heeft dat dit pas na Wereldoorlog II als een ‘passend’ of ‘interessant’ studieobject is onderkend. Hedendaagse archieven weerspiegelen onvermijdelijk dit aggregaat aan keuzes en opvattingen, en het kernidee van de *Archival Turn* is dan ook dat het archief als palimpsest van duizenden eerder gemaakte keuzes in selectie een kans biedt om te onderzoeken wat eerdere generaties wel of niet ‘relevant’ vonden om te bewaren, of ‘gevaarlijk’ of ‘ongevaarlijk’ vonden voor openbare raadpleging. Dit kerninzicht is recent uitstekend samengevat door Eric Ketelaar, een van de sterspelers van de beweging:

In every stage what is documented/archived and what is left out, and how the information is recorded, is influenced by seemingly innocent practices of classification, filing, registering – and, more importantly, by archivalisation. That is the conscious or unconscious choice (determined by social and cultural factors) to consider something worth documenting and archiving. These factors, in turn, are controlled by different societal powers: the state, businesses (who also control the technologies of archiving), the church, the media; and also by ideologies and socialised norms (habitus) based on class, gender, race, and so on. The archive reflects realities as perceived by the ‘archivers.’ No longer do we support the positivists’ claim that an archival document cannot tell anything but the truth. Records contain no truth. The reality we record and the way in which we record, are induced by socio-cultural factors. Each influences the other. [...] The trend in archivalistics to look beyond the archives-as-product to the archives-as-process coincided with the move in other disciplines from archives-as-sources to archives-as-subject ...²

Dus juist omdat het bewaringsproces niet neutraal is, maar gevormd door maatschappelijke processen, is het goed mogelijk om die maatschappelijke processen zelf te benoemen en te carteren aan de hand van archieven en hun geschiedenis. De idee dat archiefselectie niet alleen een handicap is, maar ook een verklikker van vroegere leefwerelden zorgt ervoor dat de historische studie van archieven nu een vergelijkbare revolutie doormaakt als bijvoorbeeld eerder is gebeurd met criminaliteitsgeschiedenis in de jaren zestig en zeventig: uitgaande van het dictum van Karl Marx dat elke samenleving het soort misdaad krijgt dat het verdient, probeerden historici en criminologen de aard en organisatie van specifieke samenlevingen te benoemen door te onderzoeken wat als ‘misdrijf’ werd gedefinieerd, en hoe die samenleving omging met die misdrijven. We zijn nu op het punt gekomen dat we beseffen dat elke samenleving ook het soort archief krijgt dat het verdient, in de zin dat de definitie van ‘archief’ en de archiefpraktijk veel onthullen over zowel de oorspronkelijke samenleving die de schriftstukken heeft geproduceerd als de samenlevingen die de schriftstukken nadien bewaren of juist niet bewaren in pogingen om te gaan met de historische ballast van die samenleving.

Een belangrijke stap in de ontwikkeling van de *Archival Turn* was de oprichting van het tijdschrift *Archival Science* in 2001, dat in hoge mate draait om het uitwerken van het inzicht dat schriftstukken in een archief transformeren van gebruiksdocumenten voor tijdgenoten tot bronnen voor historici. De volgende stap was de sleutelstudie van de Amerikaanse antropoloog Ann Laura Stoler, die in 2008 de notie *Archival Turn* lanceerde met de oproep aan onderzoekers om zich niet te beperken tot het *reading against the grain* – bijvoor-

² KETELAAR F.C.J., *Foreword*, in CORENS L., PETERS K. & WALSHAM A. (ed.), *Archives and Information in the Early Modern World (Proceedings of the British Academy, 212)*, Oxford, 2018, p. xvi

beeld het zoeken naar informatie over prostitutie in archieven die zo georganiseerd zijn dat het thema weinig aandacht krijgt of zelfs wordt weggedrukt – maar ook te doen aan *reading along the grain*, namelijk een focus op de interne logica van archieven door bijvoorbeeld te kijken hoe het archief van de koloniale administratie van Nederlands Indië de krachtenvelden tussen de koloniale overheid en de onderdrukten weerspiegelden.³ In de afgelopen jaren heeft die oproep veel gehoor gekregen, getuige bijvoorbeeld de publicatie door de redactie van *Past & Present*, het belangrijkste historische tijdschrift, van twee grote bundels die nu veel imitatie-onderzoek genereren.⁴ De vraag is natuurlijk waar we staan na een kwarteeuw van reflectie over de *Archival Turn*. Zelf zie ik grote spanningen, zowel op theoretisch als op empirisch vlak.

De theoretische discussies gaan hoofdzakelijk over de intellectuele wortels van de *Archival Turn*. De golf toepassingen die sinds 2000 het licht heeft gezien, is in niet geringe mate schatplichtig aan de zogenaamde Postmodern Turn. Twee sleutelstudies, namelijk *Les mots et des choses* van Michel Foucault (1966) en *Mal d'archives* van Jacques Derrida (1995), hebben grote impact gehad eens ze werden vertaald in het Engels.⁵ Het zijn niet zozeer concrete studies van archieven, in weerwil van wat Derrida's titel suggereert, maar meer algemene beschouwingen over selectie en classificatie. Het kernargument is telkens dat selectie en classificatie vaak worden voorgesteld als een neutraal proces – een 'ordering' – maar dat het in werkelijkheid gaat om een waardengeladen procedure, waarbij groepen hun macht uitoefenen of macht verwerven door zich op te werpen als de 'bewaarders' of 'hoeders' van kennis, en 'kennis' daarbij dusdanig definiëren dat andere, lager geplaatste groepen in het defensief worden gedrongen. Ook de archivistiek van de negentiende- en twintigste eeuw werd vaak een zekere geur- en kleurloosheid toegeschreven die verhullend was voor de mate waarin ook modern archiefbeheer een proces is dat nauw samenhangt met de maatschappelijke context waarin archivariissen en historici bepalen wat 'archief' is en wat 'geschiedenis' is, en wat niet.

De claim dat het eigenlijk wachten is op de postmoderne wende van de late twintigste eeuw vooraleer archieven geproblematiseerd konden worden is bijvoorbeeld ook terug te vinden in de definitie van Eric Ketelaar ("No longer do we support the positivists' claim that an archival document cannot tell anything but the truth"), maar ze roept ook meer en meer reacties op.

Interessant genoeg kristalliseerde die reactie zich ten dele uit aan de hand van de geschiedenis van de Nederlanden met de publicatie in 2017 van Jesse Spohnholz' *The Convent of Wesel. The Event that Never was and the Invention of Tradition*.⁶ Deze studie draait om een conventie van Nederlandse protestantse theologen die in 1568 zou hebben plaatsgevonden in Wesel, waar dan de grondslag zou zijn gelegd van de gereformeerde kerk in de Republiek der Zeven Provinciën. Het boek is een interessante exponent van de *Archival Turn* in de zin dat Spohnholz beargumenteert dat die gebeurtenis nooit heeft plaatsgevonden: een eerder ongewoon prescriptief schriftstuk zou verkeerd begrepen zijn door

³ STOLERA L., *Along the Archival Grain. Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*, Princeton, 2008.

⁴ Naast de bundel genoemd in noot 2 gaat het om CORENS L., PETERS K. & WALSHAM A. (ed.), *The Social History of the Archive: Record-Keeping in Early Modern Europe (Past & Present Supplement 11)*, Oxford, 2016.

⁵ FOUCAULT M., *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, New York, 1970 en DERRIDA J., *Archive Fever: A Freudian Impression*, Chicago, 1996.

⁶ SPOHNHOLZ J., *The Convent of Wesel. The Event that Never was and the Invention of Tradition*, Cambridge, 2017.

tijdgenoten, en dan in navolgende eeuwen vanuit de confessionele preoccupaties van archivarissen zo zijn geklasseerd en bestudeerd dat het een canonieke plaats kreeg in de canon van de ‘grote gebeurtenissen’ in de Nederlandse kerk- en geloofsgeschiedenis. Het is in de ogen van Spohnholz een illustratie van de mate waarin ‘feit’ en ‘historische gebeurtenis’ gevormd worden vanuit de waardengeladen omgang met schriftstukken, en hij beklemtoont daarbij dat zelfs de vorming van het professionele archiefwezen in Nederland in de negentiende eeuw eigenlijk geen weerwerk kon bieden aan die mythevorming. Spohnholz ziet de postmoderne reflecties over ‘kennis’ en ‘classificatie’ als machtsrelaties als hét breekijzer om dit bouwwerk rond het ‘Convent van Wesel’ te slopen, maar dat kwam hem op forse kritiek te staan van een andere specialist van de Reformatie, Philip Benedict, die betoogt dat dit een conceptuele misvatting is.⁷ Benedict wijst erop dat de kritische reflectie over de metageschiedenis van archieven veel ouder is dan vaak gedacht, en al op hoog niveau werd beoefend door de negentiende-eeuwse positivisten waarmee Eric Ketelaar en Jesse Spohnholz mee probeerden te breken. In die optiek zou de *Archival Turn* weinig meer inhouden dan het ontwikkelen van een etiket voor een kritische reflex die al in de negentiende eeuw is ontwikkeld.

Philip Benedict heeft zeker een punt als hij opmerkt dat de negentiende-eeuwse grondleggers van het moderne archiefwezen en geschiedenis als academische discipline vaak worden afgeschilderd als naïeve dwazen. Iemand als Leopold von Ranke, bijvoorbeeld, wiens uitspraak “wie es eigentlich gewesen” volkomen verkeerd is begrepen in de twintigste eeuw, had inderdaad complexe opvattingen over het spanningsveld tussen tekst en interpretatie, en vele ideeën over de interne logica van archiefvorming en archiefbeheer zijn al omstreeks 1900 ontwikkeld door Max Weber in diens werk over bureaucratisering.⁸

Tegelijk is het ook moeilijk om te ontkennen dat wanneer enkele basisinzichten van de *Archival Turn* al bij de eerste archivarissen en academici circuleerden, de praktijk achterbleef. De eerste ernstige toepassingen dateren allemaal van na 2000. Ik denk dat we de waarschuwing van Elisabeth Yale ernstig moeten nemen wanneer zij opmerkt dat Wereldoorlog II een belangrijke basisvoorwaarde was voor de *Archival Turn*.⁹ De enorme kater die Europeanen – en dus ook vele Westerse historici – hebben met staatsnationalisme zorgde voor een ontkoppeling van de staatsarchieven van het natiestaatdenken, en het is in die context dat oudere inzichten over het intrinsiek waardengeladen karakter van archieven worden uitgewerkt en in de praktijk gebracht.

Een interessante gedachtenoefening in dat verband komt van de Britse schrijver Richard Harris, wiens bestsellerroman *Fatherland* (1992) een wereld schetst waarin de nazi’s Wereldoorlog II hebben gewonnen. De hele plot van het boek draait rond een archiefonderzoek, en wanneer het hoofdpersonage het rijksarchief in Berlijn bezoekt in 1964 ziet hij boven de toegangsdeur de uitspraak van Adolf Hitler gebeiteld staan dat voor een natie

⁷ Met dank aan Philip Benedict, die mij inzage verleende in een eerste, meer uitgebreide draft van zijn uiteindelijk gepubliceerde recensie (*Of Church Orders and Postmodernism: The Convent of Wesel, the Construction of the Dutch Reformed Church Order and the History and Nature of History*; zie ook de repliek van Spohnholz getiteld *A Response to Philip Benedict’s Of Church Orders and Postmodernism: respectievelijk Low Countries Historical Review*, 2021, 136, p. 59-77 en 78-90. Een aantal van Benedict’s algemene bedenkingen zijn ook meegenomen in de inleidende essays van de hierboven genoemde bundels van Liesbeth Corens, Kate Peters, en Alexandra Walsham.

⁸ Een uitstekende inleiding tot de uitgebreide historiografie in IGGERS G.G., *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown, 2005.

⁹ YALE E., *The History of Archives: The State of the Discipline*, in: *Book History*, 2015, XVIII, p. 332-359.

de 'juiste geschiedenis' meer waard is dan een heel bataljon tanks. Niet bepaald een context waarin een kritische reflectie over archief en archiefvormers mogelijk is. Wat Harris hier doet is echter niets meer dan het uitvergroten van de negentiende-eeuwse visie waarin het historische *métier* en de archivaliek verondersteld waren een hulpmiddel te zijn voor staat en natie. De *Archival Turn* lijkt mij onlosmakelijk verbonden met de naoorlogse trend tot democratisering en maatschappelijke zelfkritiek die voortkwam uit groeiende twijfels aan het klassieke moderniseringsverhaal van onstuitbare vooruitgang van de natiestaat. De 'postmoderne' dimensie van de beweging wordt dus ook best niet onderschat.

Hoewel het dus duidelijk nog zoeken is naar een evenwichtige interpretatie is deze hele discussie over de intellectuele geschiedenis van de *Archival Turn* geen vrijblijvend project dat alleen van belang is voor geschiedfilosofen en historiografen. De sterke inbedding in postmoderne theorievorming heeft er namelijk voor gezorgd dat de hele metageschiedenis van de archieven doordrongen is van een specifieke historische these die de negentiende eeuw als grote historische transitie tussen twee archiefregimes zag. Met name Michel Foucault zag de periode rond 1800 als een breukpunt tussen een 'premoderne' en een 'moderne' manier van klasseren, ordenen, en oordelen, en die visie heeft duidelijk zijn stempel gedrukt op de pleitbezorgers van de *Archival Turn*, die geneigd zijn om de vorming van het professionele archiefwezen volledig los te zien van de oudere, antiquarische omgang met archiefstukken. Moderne samenlevingen zouden zich in die visie nadrukkelijk definiëren als 'modern' door zich op te werpen als de behoeders van een nadrukkelijk 'premoderne' erfenis van het verleden.¹⁰ Het moderne archiefwezen vervult in die visie zo ongeveer dezelfde functie als het zwaar 'gerestaureerde' Franse kasteelstadje Carcassonne, dat eigenlijk meer onthult over de veranderende verbeelding van het verleden in het snel industrialiserende Frankrijk van Viollet-le-Duc rond 1850 dan over de middeleeuwen.

Het is echter nog maar zeer de vraag of dit dichotomistische perspectief klopt, want recente casestudies leveren soms verrassende resultaten op. Zo heeft Markus Friedrich aangetoond dat nogal wat archivarissen van de grote adellijke familiearchieven in achttiende-eeuws Frankrijk met gemak zijn overgestapt naar de rol van 'staatsarchivaris' na de Franse Revolutie, waarbij zij de in het ancien régime opgebouwde expertise met 'feodaal archief' hebben gebruikt om richting te geven aan de beruchte pogingen van de Franse Republiek om archief te centraliseren en ten dele te vernietigen.¹¹ Dichter bij huis zijn gelijkaardige voorbeelden aan te wijzen. Een mooi voorbeeld is een studie over Émile Gachet, een medewerker van Louis-Prospér Gachard, een van de grondleggers van het Belgische archiefwezen. Hieruit bleek dat Gachet niet vies was van opdrachten van adellijke families om goed gedocumenteerde familiegeschiedenissen af te leveren.¹² Kortom, meer onderzoek naar hoe het 'premoderne' en het 'moderne' archiefwezen in elkaar greep dringt zich op om een aantal postmoderne assumpties over de geschiedenis van het archiefwezen te toetsen, en dergelijk onderzoek zal meteen ook meer duidelijkheid scheppen over

¹⁰ Voor de versnelde popularisering van moderniseringsdenken in Engelstalig onderzoek vanaf de late twintigste eeuw, vaak op manieren die haaks staan op het intellectuele project van Michel Foucault, zie de pertinente analyse in SMAIL D.L. & SCHRYOCK A., *History and the "Pre"*, in *American Historical Review*, 2013, 118, p. 709-37.

¹¹ FRIEDRICH M., *The Rise of Archival Consciousness in Provincial France: French Feudal Records and Eighteenth-Century Seigneurial Society*, in CORENS, PETERS & WALSHAM (ed.), *The Social History of the Archive*, p. 49-70.

¹² VLIEXS J., *Maldeghem la Loyale. Tussen moderne en traditionele geschiedschrijving*, onuitgegeven masterscriptie Vrije Universiteit Brussel, Brussel, 2016.

lopende discussies of we die negentiende-eeuwse ‘positivisten’ als de werkelijke wegbereiders van de *Archival Turn* moeten beschouwen.

Het tweede debat dat zich aftekende rond de *Archival Turn* in de Lage Landen heeft een meer empirische dimensie, en draait vooral rond de vraag hoe het onderzoek moet worden geconcipieerd voor de pre-industriële periode. De centrale discussie betreft hier de configuratie van verschillende actoren die van belang zijn om te begrijpen hoe archieven ontstonden en evolueerden, en wat de relaties waren tussen die verschillende actoren. Welke archieven en welke instellingen zijn belangrijk om greep te krijgen op de materie, en vanuit welk opzicht?

Ook in deze discussie is de toon in niet geringe mate gezet vanuit de genoemde postmoderne reflecties, omdat die reflecties vooral gewijd zijn aan de vorming van staten en staatsarchieven. Voor alle duidelijkheid: dit is een waardevolle erfenis. Sommige van de vroegste en meest indrukwekkende pogingen om archiefvorming en archiefbeheer als een verklikker van maatschappelijke trends en spanningen te zien richtten zich op het problematiseren van de *gaze of the state* – de manieren waarop de steeds sterkere staten van vroegmodern Europa hun onderdanen benoemden, classificeerden, en documenteerden als een belangrijke constituante én reflectie van de machtsverhoudingen tussen machthebbers en hun onderdanen. Het is tegelijk ook een problematische erfenis, omdat de obsessie met staatsvorming soms dreigt om zuurstof te onttrekken aan onderzoek dat op andere instellingen is gericht, zoals steden, dorpen, of gewoon personen en sociale groepen. Die zijn niet zelden weggezet als de passieve slachtoffers van de steeds sterkere registratie- en archiefpraktijken van de vorstelijke staat en de daaropvolgende natiestaat.

Tegelijk worden ook meer en meer de beperkingen van het perspectief duidelijk. Zeker onder vroegmodernisten was er aanvankelijk een trend aanwijsbaar waarbij de registratie- en archiefcapaciteiten van de grote staten centraal stonden. Een mooi voorbeeld daarvan is Jacob Soll's studie over informatiegaring en informatiebeheer door Colbert, waarin de kracht en implicaties van die experimenten voor het heden wordt beklemtoond, vaak vanuit een soort impliciet contrast met de late middeleeuwen, waarin processen van sociale controle nog dominant waren, eerder dan archiefgedreven bestuurspraktijken. In de overigens lovende respons op *The Information Master* (2009) en vergelijkbaar onderzoek wordt echter meer en meer de vraag gesteld wat de grenzen waren.¹³ Informatiegaring en het produceren en beheren van schriftstukken zijn tijdrovende bezigheden, terwijl het ambtenarenkader van die staten nog vaak uitzonderlijk beperkt was. Engeland rond 1500 had amper duizend betaalde ambtenaren voor een land met ruim twee miljoen inwoners. In Frankrijk was de situatie niet beter: het aantal kroonambtenaren steeg van ongeveer vierduizend naar achtduizend in de loop van de zestiende eeuw, maar de bevolking steeg toen ook van zestien naar twintig miljoen mensen. Keith Breckenridge en Kenneth Szreter (2013) hebben aangetoond dat de administratieve slagkracht van zowel vroegmoderne als moderne staten niet mag worden overschat en dat hun ogenschijnlijk indrukwekkende archieven in vele opzichten een zwaktebod waren, eerder dan de effectieve instrumenten voor de groeiende disciplinerende Foucault voor ogen had.¹⁴

¹³ SOLL J., *The Information Master: Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System*, Ann Arbor, 2009. Voor de receptie, zie met name de review van William Beik in *American Historical Review*, 2010, CXV, p. 298-299.

¹⁴ SZRETER S. & BRECKENRIDGE K. (ed.), *Registration and Recognition. Documenting the Person in World History*, Oxford, 2012. Beide auteurs treden in de inleiding ook nadrukkelijk in dialoog met de stellingen van Foucault.

Het is vanuit die empirische kritieken dat historici meer en meer beklemtonen dat indrukwekkende archiefprojecten van staten vaak alleen tot stand kwamen dankzij de medewerking van allerlei andere instellingen en groepen. De zichtbare, relatief goed bewaarde staatsarchieven kunnen alleen begrepen worden vanuit de dialoog met de lokale overheden van stad en dorp. Vanuit die optiek is het wel heilzaam om terug te keren naar de etymologische wortels van het archief bij het zogenaamde ‘archeion’, het stadhuis van waaruit bestuurders een Oud-Griekse polis bestuurden. In de vroegmoderne tijd ontstond de notie van ‘archief’ als een neologisme dat steeds meer gekleurd raakte vanuit de sterke rol van de staat in de uitbouw van zowel het archiefwezen als het academische stelsel van historici dat van archieven gebruik maakt, maar een terugkeer naar de oorspronkelijke betekenis dringt zich nu op. De stedelijke archieven zijn bijgevolg een speerpunt op de onderzoeksagenda. Met name de briljante studie van Valentin Groebner – *Who Are You?* (2007) – over persoonsregistratie in de Zwitserse, Zuid-Duitse en Italiaanse wereld in de vijftiende en zestiende eeuw is hier de moeite van het vermelden waard: vanuit zijn creatieve en kritische reflectie over wat stadsarchieven wel en niet vertellen over de identiteit van stedelingen schetst hij al een meer polycentrisch en dynamisch beeld van het spanningsveld tussen archief en samenleving.¹⁵

Uiteraard zijn naast de Zwitserse, Zuid-Duitse en de Italiaanse wereld ook de Nederlanden een uitzonderlijk belangrijke casestudy omdat het zo’n sterk verstedelijkt gebied was. In sommige delen van de vijftiende-eeuwse Nederlanden is een urbanisatiegraad van dertig tot veertig procent aan te wijzen, met pieken tot zestig procent in zeventiende-eeuws Holland. Dat is een totaal ander beeld dan Engeland, met een urbanisatiegraad van ongeveer twintig procent, of Frankrijk, met een urbanisatiegraad die rond het Europese gemiddelde van tien procent schommelde. Het is dan ook weinig verbazingwekkend dat het onderzoek van Henk Looijesteijn en Marco van Leeuwen vooral het belang van stedelijke en parochiale archieven beklemtoont in hun eigen studie van identiteitsregistratie in de Republiek.¹⁶

Een groot voordeel van die verschuivende focus van staat naar stad is dat de registratiepraktijken van stedelijke overheden ten dele op vrijwillige registratie gebaseerd waren, en dus helpen om de sprong te maken van stads- en staatsinstellingen naar individuele personen of sociale instellingen zoals ‘de familie.’ Een fraai voorbeeld is het in 2019 gepubliceerde *Wijvenwereld* onder redactie van Jelle Haemers, Andrea Bardyn, en Chanelle Delameilleure, dat in niet geringe mate steunt op de enorme hoeveelheid data die beschikbaar is geworden met de grondige digitalisering en ontsluiting van de Leuvense schepenregisters in het Itinera Novaproject.¹⁷

Het duidelijke potentieel van stedelijke archieven om – meer dan doorgaans voor staatsarchieven geldt – het sociale weefsel zelf te bestuderen, brengt echter een laatste felle discussie in beeld die momenteel de *Archival Turn* beheerst. Aan de ene kant zien we een groep onderzoekers die vooral geneigd zijn te beklemtonen dat stadsarchieven een eigenheid hadden tegenover staatsarchieven doordat ze gebaseerd waren op de vrijwillige medewerking

¹⁵ GROEBNER V., *Who Are You? Identification, Deception and Surveillance in Early Modern Europe*, New York, 2007. Zie ook de review door Christopher Close in *H-HRE* (september 2007) die opmerkt dat de aandacht van Groebner voor de beperkingen en onzekerheden bij de implementatie van registratiesystemen vernieuwend was.

¹⁶ VAN LEEUWEN M. & LOOIJESTEIJN H., *Establishing and Registering Identity in the Dutch Republic*, in SZRETER & BRECKENRIDGE (ed.), *Registration and Recognition*, p. 211-251.

¹⁷ HAEMERS J., BARDYN A. & DELAMEILLIEURE C. (ed.), *Wijvenwereld. Vrouwen in de middeleeuwse stad*, Antwerpen, 2019.

van de burgers aan allerlei archief- en registratiepraktijken. De achterliggende reden was dat de geproduceerde archieven openbaar waren en een publiek nut dienden, zodat alle burgers belang hadden bij het stadsarchief als een communaal project.¹⁸ Dat contrasteert fel met premoderne staatsarchieven, die vaak zo restrictief waren qua toegankelijkheid en opzet dat zij eerder dienstdeden als een vergeetput. Het is bij de Spaanse Habsburgers bijvoorbeeld geen toeval dat het kasteel van Simancas tegelijk een staatsarchief was én de plek waar politieke gevangenen werden weggestopt.¹⁹ Aan de andere kant zien we echter ook historici die wijzen op de mate waarin staten steunden op stedelijke oligarchieën en dat stadsarchieven dan vaak helemaal geen onafhankelijk communaal project waren, maar eerder een steunpilaar en verlengstuk van staatsvorming. Een prachtig voorbeeld in dit verband komt bijvoorbeeld van Frank Rexroth, die kon aantonen dat vanaf de late middeleeuwen het bestuur van Londen meer en meer werd getekend door een coalitie van stad en staat die gezamenlijk verantwoordelijk was voor de toenemende registratie, disciplinerende, en stigmatisering van vrouwen en allerlei ‘ongewenste’ minderheden.²⁰ Andere historici hebben ook gewezen op de buitensporig grote rol van specifieke groepen binnen de stad. Een mooi voorbeeld in dit verband is de studie van Dan Smail, die aantoont dat de ordening en perceptie van de stedelijke ruimte in Marseille gedomineerd raakte door een kleine kliek notarissen die in de praktijk van alledag geleidelijk aan een heel web van straatnamen hadden uitgedacht.²¹

Dergelijke spanningen tussen visies op de stad en het stadsarchief als communalistisch project of visies op de stad als een sociale arena die naadloos overgaat in de staat zijn voor de vroegmoderne Nederlanden brandend actueel. De recentste poging tot synthese in dat verband reflecteert heel mooi dat steden in dit deel van Europa heel uiteenlopende trends en ontwikkelingen laten zien die steeds weer dat conflict tussen het ideaal van de stad als sociaal collectief en de stad als arena voor conflicten en overheersing weerspiegelen.²² De meest vruchtbare aanpak is om beide visies als de twee uitersten van een breed interpretatief spectrum te zien, waarbij dan stad per stad en archief per archief tegen het licht moet worden gehouden.

De *Archival Turn* is duidelijk *unfinished business* voor de vroegmoderne Nederlanden. Ik denk echter niet dat de theoretische en empirische debatten een gevoel van verlamming moeten opwekken, maar eerder van hoop. De discussies reveleren enkele conceptuele spanningsvelden die een goed handvat bieden voor nieuw onderzoek naar de metageschiedenis van archieven, en ik denk dat het een krachtige getuigenis is van de kracht van het negentiende-eeuwse huwelijk van historisch onderzoek en archivaliek in de zin dat prikkelende theoretische stellingen uitgewerkt én gecorrigeerd werden door historisch onderzoek, wat dan nieuwe stellingen heeft opgeleverd.

¹⁸ De beste discussie voor de Nederlanden is MAKLEFF R., *Listing Sovereignty: Archives and Rebellion in the Low Countries, c. 1300-1600*, ongepubliceerde doctoraatsverhandeling, University of California – Berkeley, 2019 (de auteur bereidt een handelsversie voor; in afwachting daarvan, zie zijn *Inter-Urban Alliances and the Archives of Legitimacy in the Southern Low Countries, 1250-1450*, in *Past & Present*, 2025, 268, p. 3-44. Mijn oprechte dank aan de auteur om zijn ideeën met mij te delen.

¹⁹ BRENDECKE A., *Knowledge, Oblivion and Concealment in Early Modern Spain. The Ambiguous Agenda of the Archive of Simancas*, in CORENS, PETERS & WALSHAM (ed.), *The Social History of the Archive*, p. 131-149.

²⁰ REXROTH F., *Deviance and Power in Late Medieval London*, Cambridge, 2007.

²¹ SMAIL D.L., *Imaginary Cartographies. Possession and Identity in Late Medieval Marseille*, Ithaca en Londen, 1999.

²² Zie de bijdragen in BLONDÉ B., BOONE M. & VAN BRUAENE A.-L. (ed.), *City and Society in the Low Countries, 1100-1600*, Cambridge, 2018.

Deze bundel verkent de rijkdom en complexiteit van documenttypes die ontstonden in stedelijke en familiale context in de vroegmoderne tijd. Vanuit een brontypologische benadering onderzoeken de bijdragen hoe uiteenlopende documenten – zoals stadsrekeningen, schepenregisters, resolutieboeken, brievenkopijboeken en receptenschriftjes – vorm kregen, gebruikt en bewaard werden, en hoe hun betekenis evolueerde doorheen de tijd. Documenten worden daarbij niet los van hun context bestudeerd, maar als onderdelen van bredere administratieve praktijken en maatschappelijke processen. Aandacht gaat uit naar de sociale en politieke omstandigheden waarin documenten werden opgesteld, hergebruikt of geherstructureerd, en naar de keuzes die archiefvormers, -beheerders en latere generaties maakten in functie van selectie, bewaring, ordening en ontsluiting.

De bijdragen in deze bundel kwamen tot stand naar aanleiding van twee studiedagen die in 2019 door het Rijksarchief werden georganiseerd in het kader van het BRAIN-be project TEMAS (Thesaurus of Early Modern Archival Sources). Ze illustreren hoe brontypologisch onderzoek bijdraagt aan een dieper inzicht in de historische en sociale context van archiefdocumenten, én hoe de combinatie van verschillende documenttypes nieuwe perspectieven kan openen, ook binnen multidisciplinair onderzoek.

Illustratie op de omslag: Trompe l'oeil-schilderij van Cornelis Brisé, 'Documenten betreffende de Thesaurie der Stad Amsterdam', 1656 (Amsterdam Museum, SA 3024).

